

QARAQALPAQSTANDA ERTE DÁWIRDEGI XALIQ MEDICINASI

Kungratbaev Azamat Allambergenovich

Berdaq atındaǵı QMU, stajyor oqıtıwshısı

Annotaciya: Qaraqalpaqstanda erte dáwirlerden xalıq medicinasıan paydalanıp kelingен. Bul ata-babalarımızdan qalǵan úlken tájribe bolıp, ol neshe mın jıllar dawamında jıynalǵan. Kolonial dáwirde bolsa zamanagóy medicina kirip kelgeni menen jergilikli xalıqqa xızmet etilmesten, kolnizatorlar ózleri ushın alıp kelgen edi. Avtor usı maqalada Qaraqalpaqstandaǵı erte dáwirdegi xalıq medicinası haqqında sóz etedi.

Tayanış sózler: Qaraqalpaqstan, xalıq medicinası, dárilik ósimlikler, medicinanıń rawajlanıwı, dástúriy medicina.

Qaraqalpaqstanda medicinanıń rawajlanıwı júdá eski dáwirlerge barıp taqaladı. Bul ilimde xalıq medicinası dep atalıp, júdá úlken bir dáwirdi óz ishine aladı. Alımlardıń anıqlawı boyınsha eń birinshi medicinalıq járdem kórsetiw Orta Paleolit dáwirinde neandertal adamlar alıp barǵan. Qaraqalpaqstan aymaǵında áyyemgi dáwir medicinası arxeologiyalıq dárekler hám grek-rim tariyxshılarınıń shıǵarmaları arqalı bizge málim.

Medicinanıń dinnen sál aldınaraq payda bolǵanı anıqlanǵan. Áyyemgi adamlar ashlıq, suw tasqını, jer silkiniw, suwıq, dawıl-dubeleyler hám jabayı (jırtqısh) haywanlardan qorganıw jolların izlegen. Nátiyjede olar júdá ápiwayı, hár qıylı qorganıw quralların oylap tapqan, jasaw ushın baspana jáne kiyim-kenshekler islegen, miynet etiwge úyrenisken.

Uzaq waqıtlar, uzliksiz hám sanalı ráwishte miynet etiw menen shuǵıllanıw adamlardı tárbiyaladı, olarda jeke gigienalıq kónligiwlerdi payda etti. Adamlar jabayı haywanlardı awlaw, qolǵa úyretiw waqıtlarında, basqa qáwimler menen urıs aparıw payıtlarında jaradar bolǵan adamlarǵa birinshi, zárur medicinalıq járdem beriwdi meńgergen. Olar aǵıp atırǵan qandı toqtatıw, jaralardı tez pitip ketiwine járdem etiw, denege kirgen zatları alıp taslaw qusagan járdem túrlerin úyrengen. Adamlar keyin ala ayırım ósimliklerdiń shıpalılıq qásiyetlerin bilip, olardı nawqaslanǵan adamlardı emlew waqtında qollanǵan.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF 2024 = 5.073/Volume-2, Issue-10

Álbette, adamlardı emlew jumısları menen ózin de tábiyyı meyilligi bar, tálim-tárbiya alǵan, uqıbi bar adamlar shuǵıllanǵan. Basqa adamlar olardıń járdeminen keń paydalanǵan. Solay etip xalıq arasınan xalıq medicinasınıń wákilleri—táwıpler jetilisip shıqqan.

Táwıp (táwıpshilik) ótmishte bir topar adamlardıń tiykargı kásibi bolǵan. Tabib (táwıp) arab tilinde adamlardı emlew degen maǵanani bildiredi. Táwıpler óz zamaniniń oqımısılı hám medicina tarawı boyınsha belgili dárejede bilimge iye adamlar esaplanǵan.

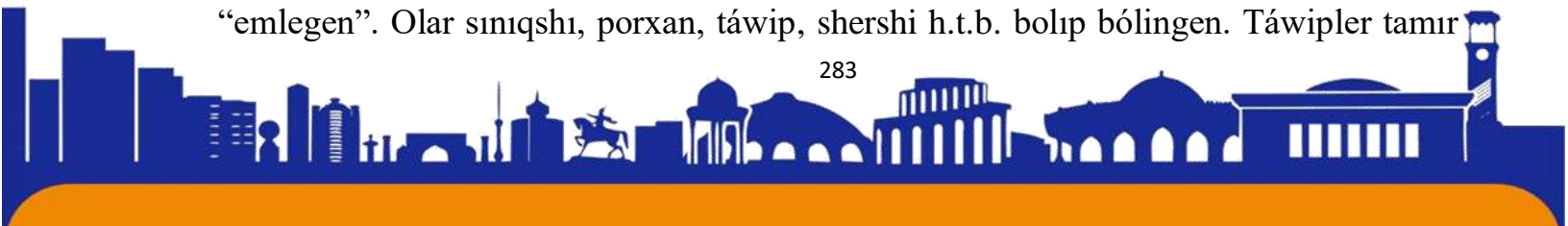
Orta ásirlerde házirgi Ózbekstan Respublikasi aymaǵında táwıpshilik kásibi ádewir keń tarqalǵan hám jaqsı rawajlanǵanı málim. Haqıyqatın aytqanda Buxaradaǵı Samanidler kitapxanası, Xorezmdegi Mamun ilimler Akademiyası Orta Aziyada kóp sanlı ilimlerdiń (medicina ilimininde) úyreniliwinde, rawajlanıwında hám keń tarqalıwında ulken rol oynanǵan.

Medicina usınday bir ilim, ol adam organizminiń salamatlıq hám kesellik táreplerin úyretedi, ol joǵaltılǵan salamatlıqtı tiklewge hám saqlawǵa tikkeley járdem etedi,—degen edi Ibn Sina.

Qaraqalpaqlar tariyxında táwıp, sınıqshı, emshi, qahhol (oculist), porxan h.t.b. atlar menen atalǵan xalıq medicinası boyınsha emlewshiler bolǵan. Olar xalıq arasında belgili bolıp, óziniń xızmeti arqasında abırayǵa erisken. Olar hár túrli usıllar menen keseller dártine shıpa tapqan. XIX ásir aqırı XX ásir basında táwıpshilik rawajlanǵan. Sırımbet (Moynaq rayonu), Bekmurat (Qońırat rayonu), Quleke (Shımbay rayonu) h.t.b. táwıpler tamır uslap, awiriwdiń túrin aniqlap, qan basımın páseytiw yamasa kóteriw arqalı, ósimlikten, haywanat góshinen, mayınan islengen dáriler menen kóplegen adamlardı emlegen[4:148].

Rossiyadan kelgen dáslepki vrachlardan P.A. Blagoveshenskiy 1884 –jılı Tórtkúl qalasına áskeriy wazıypasın atqarıw ushın kelgen. Onıń bassılıǵında 1887 – jılı 15 orınlıq emlewshana ashıladı, ol ketkennen keyin, 1888 – jılı I.I.Avdakushin, bunnan keyin Gabetin, soń Gorskiy, Shumeykolar boldı. Biraq bular tek Tórtkúl qalasındaǵı hám onıń átirapındaǵı xalıqlardan tısqarında tiyisli medicinalıq járdem kórsete almadı[4:148].

Qaraqalpaqstannıń jer sharayatına, xojalıq túrlerine baylanıslı ornalasqanı úshin, pıtırańqı qonısliqlardaǵı xalıqlardı kóbinshe eski xalıqlıq emlew usılı menen táwıpler “emlegen”. Olar sınıqshı, porxan, táwıp, shershi h.t.b. bolıp bólingen. Táwıpler tamır

kóriw, awırıw adamnıń óz halın túsindiriwine baylanıslı em buyırǵan. Ayazlaǵan adamlardıń tamırların jibitip, qan aylanısların jaqsılaw, isiklerdi qaytarıw ushın ayırım ósimliklerdiń qaynatılǵan suwların (jantaq, ǵarbız, anar, jiyde) ishkizgen, ıssı bulaqlarǵa salǵan, qum, duzǵa túsirgen. Denedegi mayda qıshımaldı qaynatılǵan ádiraspan, palatı suwlarına shomıldırǵan. Awırǵan tislerdi alıp taslaw, geypara iyisli ósimliklerdi awırǵan tislerge tisletiw arqalı emlegen. Sınıqlardı salıwshı táwipler bolǵan. Kóz awırıwǵa qabaq túynegin, ǵawasha túynegin tartqan.

Solar menen qatar diniy isenimler, dástúrlerde bolǵan. Ayırım awırıwlardı kóz tiygen dep esaplap, olardıń aldın alıw ushın adamǵa malǵa, turaq jaylarǵa duwa-qoshqar múyizin, búrish, piyaz qıstırǵan, olar kóz tiyiwden saqlaydı dep oylǵan. Adamda malda bolǵan awırıwdıń deregin birewden gúmanlansa, ol adamǵa bildirmey, onıń bir kiyiminen jırtıp alıp órtegen, onıń tútinin awırıw adamǵa, malǵa iyisketken. Malda ılań (“ot jara”, “ushpa”, “oba”, h.t.b. kesellikleri) bolsa, olardı Xojelidegi “Jomart qassap” dúmpeshiginen, Tók qaladaǵı Omar xoja obasınan h.t.b. soǵan usaǵan jerlerden aylandırǵan. Sol arqalı maldaǵı ılańdı ketiriwge boladı dep esaplaǵan[4:149].

Biraq adamlarda ırımǵa, xalıq táwipshigine bolǵan kóz-qaras turlishe. Ayırımlar elege deyin oǵan diniy qaldıq retinde qatnas jasadı. Lekin, biz aytar edik, táwipshilikke baylanıslı xalıq ırımları dinge baylanıslı payda bolǵan emes, al medicinanıń emlew usılları sıyaqlı tájiriyyeden dóregen ózgeshe emlew túri. Sonlıqtan da bulardı tek dinge baylanıslı (álbette, dinge baylanıslı shıǵarıılǵanları da joq emes) payda bolǵan ırımlar dep esaplaw túp-tiykarınan qáte, al bunı xalqımızdıń arasında shıpkeler bolmaǵan waqıtta adamlardaǵı hár qıylı keselliklerdiń aldın alıw (usıǵan itibar berin, tek emlew emes, aldın alıw) hám emlew xızmetin atqarıp kelgen xalıq táwipleriniń emlew usılları dep qaraw tiyis[2:5].

Qaltıratpa, delbe, bası awırǵanlarǵa, dinkesiz adamlarǵa qandayda bir zıyanlı nárseniń salqını túsken dep, olardı porxanǵa qaratqan, mal aylandırǵan, balıq, tawıq penen qaqtırǵan h.t.b.. Awırıw adamdı ot penen alaslap, duzlı suw menen ushıqlap, suq shıǵarǵan. Bunday dástúrler menen diniy isenimlerdiń qaraqalpaqlar arasında saqlanıwı, olarǵa naǵız islamnıń ornamaǵanı, islamǵa shekemgi dástúrler, diniy isenimler islam sáwlesinde ómir súrgenin kórsetedi[4:134-135].

Qaraqalpaqlar ózlerin qorshaǵan tábiyattan bóleklemegen, ózlerin solardıń biri dep bilgen. Hár bir xalıq ata-tegi hám ózi jasaǵan jer sharayatında ósimlikler menen

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF 2024 = 5.073/Volume-2, Issue-10

haywanatlarğa suw jáne hawağa beyimlesken. Usı jerde xalıq medicinasında qollanılğan dárilik ósimlikler haqqında aytıp ótsek orınlı boladı.

Ádiraspan jer sharında keń tarqalgan ósimliktin biri esaplanadı. Onı adamlar shıpalı ósimlik retinde áyyemgi dáwirlerden berli paydalanıp kelgeni málim. Sonlıqtanda xalıq awzında: - “ádiraspan degen senbiseń, mińda bir dártke embiseń?” - degen danalıq gápler elege shekem saqlanıp kelmekte. Ádiraspan kóp jıllıq ósimlik. Olar tábiyatta tiykarinan tuqımları arqalı qum-shawıt, tawlı hám bozlaq jerlerde ósedi. Ádiraspan ósimligi shaqa menen japıraqlarğa bay boladı. Gullegen waqıtında shaqaları ushında aqshıl sarı gúller shıǵaradı. Soń mayda biraq tompaq danelerdi payda etedi. Ádiraspan ósimligi 30-70 sm-ge shekem sozılıwı mumkin. Ol Orta Aziya respublikalarında báhárde (mart ayı aqırında) jerden ósip shıǵadı. May ayında gúlleydi, avgust hám sentyabr aylarında pisip jetilisedi. Gúz tusiwi menen onıń japıraqları sarǵayıp, shaqaları mort sınıǵısh bolıp quwray baslaydı. Ádiraspan ósimligi (quwraǵan halatında) áyyemgi zamanlardan baslap hár qıylı keselliklerdi emlew maqsetinde qollanılğan. Ádette ádiraspan jaǵılıp, onıń tutinin tutetiw adamlarğa úrdis bolǵan. Onı úy ishinde payda bolǵan jaǵımsız iyislerge qarsi qollanǵan. Erte zamanlarda balalardıń bas kiyimlerine ádiraspan tuqımınan tumar taǵıp, al qız balalardıń moynına monshaq taǵıp qoyǵan. Medicina ilimi ádiraspan ósimliginiń emlik qásiyetke iye ekenligin tastıyıqladı. Onıń quwrap turǵan paqalın, japıraq hám tuqımların otta jaǵıp, tütetkende ajralıp shıǵatugın zatlar hawadaǵı mikroblarǵa qıyratıwshı (óltiriwshi) tásir etedi. Sonlıqtan úyde ádiraspan ósimligin (quwraǵan) saqlawdı hám waqtı-waqtı tütetiwdi tek diniy úrip-ádet dep natuwrı tusinbew zárur[5:32].

XVIII ásirdiń 40-jıllarında nemes ilimpazları Gebel hám Fritche ádiraspan ósimliginen garmin, garmain, garmalol, al 1929-jili Shpet-peganin, 1957-jılı belgili rus ilimpazı M.I.Koreckaya vazicinon hám dezoksivazicinon alkalloydların ajratqan edi. Ádiraspan ósimliginiń dárilik qásiyetke iye ekenligi Abu Ali Ibn Sinaǵa da belgili bolǵan. Házirgi waqıtta ádiraspannan (tamir, paqal, japıraq hám tuqımınan) on úsh túrli alkalloydlar alınadı, olardıń jetewi ilimge jańadan málim bolǵan.

Atqulaq kóp jıllıq ósimlik. Ol burın ósip turǵan jerindegi tamırlardan may ayı keliwi menen qaytadan kógerip shıǵadı. Atqulaq ósimliginiń pisken tuqımları suw arqalı tarqalıp, jap-salma boylarında, atızlarda kógerip shıǵıwıda ushırasadı. Atqulaqtıń russha atı podorojnik. Úlken hám kishi dep ekige bólinetuǵın atqulaq ósimligi soqpaq jollar boyında, soqpaqlar átirapında jiyi gezlesiwı podorojnik atamasın payda etken

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF 2024 = 5.073/Volume-2, Issue-10

bolsa ájep emes. Jergilikli xalıq bul ósimliktiń japıraqlarınıń attıń qulaǵına uqsaslıǵına tiykarlanıp «atqulaq» dep ataydı.

Xalıq medicinasında atqulaq ósimligi japıraqlarınan teri jaraqatlanganda hám onnan qan aqqanda, jas japıraqlardı suw menen tazalap, jaqsılap juwıp, iriń jiyналған isikke, irińli jaralarǵa sorıwshı, tazalawshı dári sıpatında keń qollanılǵan.

Burınları adamlar dem alıw organlarınıń, teri, tamaq, kóz, juwan ishek, suzek, bezgek hám asqazan-ishek keselliklerin emlewde atqulaq ósimligi japıraqlarınan tayarlangan demlemeni, japıraqları ezip alingan shiresinen jiyi qollanǵan. Atqulaq ósimligi tamirlarınan adamnıń ishinen qan ótkende, qan túpirgende qaynatpa túrinde, onıń tuqımlarınan adamnıń ishi ótkende shıpalı dári sıpatında qollanǵanı málim.

Abu Ali Ibn Sina atqulaq ósimliginen hár qıylı isiklerdi, shiyqan, kókpatlaq, sızlawıq, teri jaraları, bawır, búyrek hám kóz keselliklerin emlegen eken. Ol atqulaq ósimligi tamirınan qan toqtatıwshı dári tayarlap, al tuqımlarınan isheklerde jaralar payda bolǵanda ishkiziw jáne klizma etiw usılı menen jaqsı nátiyjege erisken[5:33].

Gewil. Shólistanliq, taqır yamasa taw-taslaqlı jerlerde japıraqları kógis dónip ósedı. Gewil ósimliginiń usınday qurǵaq, suwsız dalanlıqta ósip, güllep hám túyneklewiniń ózi ájayip nárese. Gewil ósimliginiń tiykarǵı (oq) tamiri jerden 10 metr, al geyde onnanda tómenge (terenge) ıgallıq izlep ketedi, al qaptal tamirları 2-3 metrge shekem soziladi.

Gewil túyneklerin kópshilik xalıqlar awqatlarǵa aralaspa retinde paydalanadi. Ol ushın ele tolıq pispegen gewil túynekleri jıynap alınıp, oǵan uksus, qant hám t.b. nárseler qosılıp marinovat etip qoyiladi.

Gewil shıpalı ósimlik sıpatında áyyemgi arab medicinası dáwirinen baslap qollanımaqta. Gewildi Kavkaz jaǵalawı, Armeniya, Orta Aziya respublikaları turǵınları awqatlıq zat retinde jewge qollanadi. Armeniyada gewil tamirları keptirilip, untalıp revmatizm, bruselez keselliklerin emlewde paydalanadi. Gewil ósimliginiń bawır hám talaq keselliklerinde de judá paydalı ekenligi málim.

Gewildiń japıraqları menen shaqaları qantlı diabet, gewildiń dánesheleri bas awırıw payda bolǵanda qollanılǵan. Gewil túyneklerin tis awırıw payda bolǵanda paydalanıw mumkin. Ertede Orta Aziya mámleketleri turǵınları gewil ósimligi tamirlarınan demleme islep, oni sari awırıw hám qıshıtpa keselliklerin emlew maqsetinde isletken.

Gewil shaqaları keptirilip, soń untalıp chesnok aralastırılıp taz, kiyme kel keselliklerin emlewde paydalanǵan. Gewil gulleri shiresin jaralarǵa jaǵıp, bezler iskende ishke ishiliq emlewde qollanılǵan. Gewil túynekleri qaynatılıp gemarroy, tis hám oniń qaptal etleri kesellengende ishiw usınılǵan[5:34-35].

Boyan ósimliginiń paqalı júdá bekkem, japıraqları qurǵaq, kógis hám qattılaw boladı. Onin gulleri qızǵısh dónip, tuqımı lobiyaǵa judá uqsas boladı.

Boyan tamırdan tayarlanatuǵın glisiram dep atalǵan dári allergiyalıq dem qıspa, allergiyalikdermatit, ekzema, eshek jemi, Kvinke isigi hám t.b teri keselliklerinde qollanıladı[5:36].

Kúndelikli tirishilikke hám dástúr, bayramlarǵa baylanisli milliy taǵamlar da xalıq tariyxinan búgingi turmisina baylanisli áhmiyetli orin alǵan. Tuwrı awqatlanıw tártibi bolǵan. Awırıwdıń túrine qarap ayırım awqatlar qadaǵan etilse, ayırımları kerisinshe muǵdarına qarap jew usınıs etilgen.

M. Turımbetovanıń aytıwına qaraǵanda XIX ásirdeń sońǵı sheregi, túrtinshi sheregine shekem Sırdáriya walayatınıń Ámiwdárya bólimi (házirgi Qaraqalpaqstan Respublikası) xalıqlarına hesh qanday shıpakerlik járdem kórsetilmegen, sebebi bul átirapta ol waqıtları shıpaker – vrachtıń ózi bolmaǵan. Jergilikli xalıqtıń bir bólimi porxanlar, táwipler, siniqshılar, “kindik shesheler” hám solarǵa uqsas táwipsımaq adamlardan “medicinalıq járdem” alǵan, al ekinshi bólimi hesh qanday medicinalıq járdemsiz keshirgen, ómir súrgen jasaǵan, ólip ketken[5:21].

Usı sebepli jergilikli xalıqlar arasında hár qıylı juqpalı hám qáwipli kesellikler: shehsek (ospa), súzek (tip), tırıspay (xolera), bezgek (malyariya), qurózek (difteriya), qızılsha (kor), ish úzeǵi (bryushnoy tif), terletpe (sıpnoy tip), oba (chuma), merez (sifilis), taz (favus, mikrosporiya, trixofitiya), lepra, tuberkulez h.t.b. kesellikler tarqalǵan edi.

Tariyxıy dereklerge qaraǵanda Túrkistanıń Sırdárya walayatınıń Ámiwdárya bóliminde – Qaraqalpaqstanda eń dáslepki medicinalıq mákemeler: áskeriy lazaret, qabıllaw bólimi hám kishkene ambulatoriya Petro-Aleksandrovsk (Tórtkúl) qalasında ashılǵan. Bul dáslepki medicinalıq mákemeler general-gubernatorlıqtaǵı áskeriy xızmetteǵi adamlarǵa ǵana medicinalıq járdem kórsetken. Al olar jergilikli xalıq wákillerin – puxaralardı qabıl etpegen. 1875-jılı iyun ayında Nókis qalasında 20 orınǵa mólsherlengen áskeriy lazaret ashıladi, biraq ol 5 jıldan soń qayta jabıladi, tilekke qarsı

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2023 SJIF 2024 = 5.073/Volume-2, Issue-10

usı lazarette de jergilikli xalıq wákillerine hesh qanday medicinalıq járdem kórsetilmeydi.

1879 – jılı Túrkiстан general-gubernatorlıǵında shehsek keselligine qarsı shanshiw rejesi islep shıǵılıp, tastıyqlanıp, xalıq arasında sheshek keselligine qarsi shanshiw júrgizile baslaydı. 1880-jıl aqırında házirgi Qaraqalpaqstanǵa birinshi vrachlar I. I. Avdakushin Ámiwdárya bólimi vrachı bolıp, sál sońıraq P. A. Blagovashenskiy Shoraxan uchastka vrachı bolıp Petro-Aleksandrovske Rossiyadan keledi hám jumıs islewge kirisedi. Usı jılı otırıqshi xalıqlardıń den-sawlıǵın saqlaw, salamatlıǵın qorǵaw komiteti dúziledi hám oǵan: áskeriy garnizonnıń bólim komandirleri, medicina bólimi baslıǵı, Ámiwdárya bólimi vrachı, xalıq wákilleri aǵza boldı. Usı komitetke Túrkiстанnıń Sırdárya wálayati baslıǵı basshılıq etedi.

1887-jılı fevral ayında jergilikli xalıq wákillerine, puqaralarǵa medicinalıq járdem (emlew hám aldın alıw jumısları) beriwge arnalǵan birinshi 15 orınlıq emlew xana Petro-Aleksandrovske (Tórtkúl) qalasında ashılıp, iske túsedı. Jáne eki jıl ótip (1889 j) noyabr ayında Shımbayda feldsher-ambulatoriyalıq punkt ashılıp xalıqqa birinshi medicinalıq járdem kórsetiw júzege asırıldı. Usınday medicinalıq punktlar keyin ala Nókiste (1890 jıl, noyabr) hám Sheyx-Abbas-Vali (Beruniy) 1890 – jıl dekabrde ashılıp xalıq orta medicina xızmetkerlerinen medicinalıq járdem alıw baxtına miyassar boladı.

1892 – jılı Tashkent qalasında baspadan shıqqan “Sırdárya wálayatınıń statistikalıq maǵlıwmatlar jıynaǵı” kitabında I. I. Avdakushinniń “Ámiwdárya bólimindegi 1887-1891 – jıllardaǵı sanitariyalıq awhalı haqqında” atamasındaǵı maqalası beriledi, onda sol dáwirdegi haqıqıy awhal anıq bayan etiledi. Sol jılı I. I. Avdakushin óziniń joqarı tárepke tayarlaǵan bayanlamasında “200 mın xalıq bar Ámiwdárya bóliminde bir ǵana 15 orınlıq emlew xana bar, awıllıq jerlerde birde vrach joq, medicinalıq járdemniń joqlıǵınan xalıqtıń salamatlıq kórsetkishleri júdá tómen dárejede” dep jazǵan edi[3:283].

1895 – jılı Petro-Aleksandrovske M.A. Bersudskiydiń jeke aptekasınıń ashılıwı jergilikli xalıqtı dári-dármaqlar menen támiyinlewde tuńǵısh qádem boldı. 1899 – jıl M.N.Chernishevskiy Qaraqalpaqstanǵa kelip, otırıqshi xalıqlar turmısı menen tanısıp, ilimiy jumıslar alıp baradı. 1900 – jılı Rossiyadan Qaraqalpaqstanǵa vrach B. Shumeyko kelip, jumıs islewge kirisedi, ol tórt jıl biziń úlkemizde xızmet etip, soń óz watanına qayıp ketedi.

XX ásirge shekem házirgi Qaraqalpaqstan aymaǵında jergilikli xalıq wákillerine, puxaralarına medicinalıq járdem kórsetiw oǵada tómen dárejede saqlanıp qaladı. Usı dáwirde Ámiwdáriya bólimi eki uchastkadan ibarat bolıp, birinshisi – Shoraxan uchastkası dep atalǵan, onıń xalıq 67436 adam hám ekinshisi Shimbay uchastkasi bolıp, onda 124876 adam esapta bolǵan. Qaraqalpaqstan da XX ásirdiń birinshi sheregi dawamında da otırıqshı xalıqqa medicinalıq járdem kórsetiw dárejesi hesh ózgerissiz qalǵanlıǵı málim. Hátte revolyuciyadan keyinde kóp waqıtlar respublikamız vrach – shipakerler járdeminen paydalanıw mumkinshilgine iye bolmaǵan. 1912 –jılı Shabbazda (Beruniy) 2 orıńǵa iye qabıllaw bolimi hám Taxtakópirde feldsher ambulatoriyalıq punkt ashıldı[5:23].

Kolonial dáwirdegi medicina tariyxına juwmaq retinde sonı aytıwǵa boladı, bul dáwirde zamanagóy medicina xızmeti xalıqtıń evropalılar bólimine ǵana xızmet kórsetip, jergilikli xalıq zamanagóy medicina xızmetinen paydalana almaytuǵın edi. Jergilikli xalıq tek ǵana xalıq medicinasınan paydalanǵan. Adam omiriniń ortasha jası biraz tómen bolıp, oǵan sebep medicina xızmeti ǵana emes sociallıq jasaw tárizi de sebepshi edi.

PAYDALANǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Абдиев А. Қарақалпақ ырымлары. Нөкіс, 2014. - 48 б
2. Авдакушин, Санитарный обзор Аму-Дарьинского отдела с 1887 по 1891 г., — «Сб. материалов для характеристики Сыр-Дарьинской области», т. II, Ташкент, 1892.- С. 283.
3. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақалпақстан ХІХ әсирдің екинши ярымынан ХХІ әсирге шекем. Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 2003. – 556 б.
4. Турымбетова М. Халық медицинасы: тарийхы, емлеў хәм алдын алыў усыллары. Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 2004. - 56 б.

